

Юрій Чорноморець (Київ)

**ЕНЦИКЛІКА БЕНЕДИКТА XVI
“CARITAS IN VERITATE” — НОВЕ СЛОВО
В СОЦІАЛЬНОМУ ВЧЕННІ КАТОЛИЦИЗМУ**

Століттями в теології католицизму відбувається прихована чи відкрита боротьба тенденцій августинівської та томістичної. Августинівці — оптимісти у гносеології та песимісти в антропології й соціальному вченні. Томісти навпаки – вважають можливості пізнання обмеженими, але при цьому є обережними оптимістами в антропології та соціальному вченні. Соціальне вчення Католицької Церкви довгий час спиралося на поняття природного закону і загального блага, як вони розроблені у вченні Томи Аквіната. Папа Бенедикт XVI у своїх енцикліках повернувся до августинівської теології любові як такої єдиної сили, яка може допомогти людству сьогодні, в часи, коли виявилися всі негативні сторони людської природи, які так добре знав Августин.

В енцикліці “Caritas in Veritate” (далі — CV) папа перетлумачує соціальне вчення Католицької церкви згідно із теологією любові Августина, поєднуючи песимістичні оцінки людської природи із великими надіями на любов та благодать. Згідно із вченням Августина, для людства природним є суспільство, в якому забезпечена законність. Августин був песимістом і вважав, що справедливість реально може бути забезпечена тільки в рамках ідеалу громадської безпеки: держава тоді справедлива, коли карає злочинців, бореться зі злочинами. Порівняно із Августином, Тома був великим оптимістом і доводив, що держава може забезпечити ще й соціальну справедливість, спираючись на природний розум. Августин же вважав, що соціальна справедливість можлива тільки на основі відносин любові. Для самого Августина ця теза означала, що християнські відносини любові існуватимуть на рівні окремих християнських громад, але навряд чи вийдуть за межі церкви, в саме суспільство.

Соціальне вчення Бенедикта XVI є сучасним неоавгустіанством¹. Якщо песимістично оцінювати можливості побудови суспільства, орієнтованого на загальне благо, то це ще не означає визнання можливості тільки суспільства порядку, що захищає від зла. Потрібно інакше подивитися на ситуацію і зробити висновок про необхідність будувати суспільство любові, бо природнім шляхом досягти соціальної справедливості неможливо. Спробу дати теоретичне обґрунтування такого роду оптимістичного неоавгустіанського ідеалу суспільства любові Бенедикт XVI і дає у своєму вступі до енцикліки “Caritas in Veritate”. Така переінтерпретація августіанства заслуговує на релігієзнавчий аналіз, оскільки є парадоксальним оновленням вчення Августина в часи постмодерну – багато в чому аналогічним до радикальної ортодоксії Дж. Мілбанка і Девіда Харта². Але якщо ці неоавгустіанські автори – англіканин Мілбанк та православний Харт – залишаються на точці зору Августина та бачать суспільство любові як надбання окремих громад, як острівці сповідників віри³, то Бенедикт XVI бажає надати ідеалу суспільства любові значення універсального регулятивного принципу, актуального для всього людства. При цьому він свідомо йде далі за вчення томізму, коли говорить, що сьогодні тільки любов відкриває шлях до загального блага. “Любити когось — значить бажати йому блага і докладати практичні зусилля заради цієї мети” (CV 7). Без любові загальне благо не очевидне для розуму сучасної людини навіть як абстрактний концепт. Щоб розум сучасної людини пізнав загальне благо хоча б як ідею, у людини повинно бути любляче серце.

Сьогодні любов стає умовою можливості справедливості. “Хто любить інших, перш за все справедливий щодо них. Справедливість не тільки не чужа любові, не тільки не є альтернативною чи паралельною дорогою щодо любові: справедливість неподільно пов’язана з любов’ю, внутрішньо їй властива” (CV 6). Зазвичай справедливе суспільство католицькі автори-неотомісти уподібню-

¹ Rowland T. Ratzinger’s Faith. The theology of pope Benedict XVI. – Oxford, 2008. – P. XII, 1, 9–10, 15–16, 28–29.

² Чорноморець Юрій. Яким буде християнське соціальне вчення в XXI столітті? http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/45261

³ Харт Д. Красота бесконечного. Эстетика христианской истины. – М., 2010; Щипков Д. А. «Радикальная Ортодоксия». Критический анализ. Дисертация на... канд. филос. наук. – Санкт-Петербург, 2004.

вали фундаменту, а цивілізацію любові — остаточно побудованому будинку спільноти християн. Папа визнає, що “любов перевершує справедливість, оскільки любити значить дарувати, жертвувати щось своє іншому; але ніколи любові немає без справедливості, яка спонукає, щоб дати іншому те, що є його, що йому належить із причини його існування і дій” (CV 6). Відтак любов вища за юридичну справедливість (бо забезпечує права людини, притаманні їй в силу її буття, починаючи з моменту народження і навіть з моменту зачаття), і вища за соціальну справедливість, що орієнтується на трудовий внесок людини.

Але справедливість не може здійснитися сама собою, в силу розумних прагнень і дій людей. Справедливість сьогодні можлива рівно настільки, наскільки вона виникає з любові. Неоавгустіанство вважає, що й раніше, в попередні епохи, справжнім витоком справедливості була любов. Бенедикт XVI наголошує, що християнські цінності і любов були життєвим витоком, який надавав силу європейським ідеалам правової і соціальної справедливості. “Справедливість — це перший шлях любові” (CV 6). Саме любов “прагне побудувати “людське місто”, засноване на праві і справедливості” (CV 6). Сама по собі вона є можливістю більш досконалого суспільства: суспільства, побудованого на логіці взаємного дару. “Любов перевершує справедливість і доповнює її, за логікою дару та прощення” (CV 6). Тому справді гуманне суспільство — “це не тільки права і обов’язки, але, в першу чергу, безкорисливість, милосердя і єдність” (CV 6).

Таким чином, любов робить можливим суспільство правової і соціальної справедливості, а також заповнює те, що сама ця справедливість дати не може. Суспільство справедливості стає можливим завдяки моральним зусиллям людей, якими рухає любов, а не абстрактне усвідомлення обов’язку. Це суспільство розвивається завдяки особистому подвигу слухняності совісті громадян, але сила цього послуху — любов. І порядок любові — це досконалий стан і мета для суспільства справедливості. Усвідомлене виконання обов’язку завершується дією безкорисливого дарування, коли справедливість відступає в тінь. Не тому, що вона непотрібна, а тому, що вона вже виконана.

Усвідомлення зв’язку справедливості з любов’ю є шлях торжества морального ідеалізму в його повноті. Ідеал Бенедикта XVI — не справедлива держава об’єктивного ідеалізму Платона, не справед-

ливий суб’єкт Канта, а спілкування любові. Це спілкування Любові явлено людям у Трійці. Це спілкування любові є сенсом церковного буття. Це спілкування любові може і повинно бути соціальним ідеалом.

Бенедикт XVI вважає, що в загальних рисах соціальне вчення Церкви як благовістя про можливість і необхідність суспільства любові сформульовано ще в енцикліці “*Populorum progressio*” папи Павла VI. А вчення про громадянина суспільства любові як людини з відкритістю до нескінченної любові мислиться як таке, що було створене в антропології Івана Павла II. Бенедикт XVI вважає своїм завданням творчий розвиток вчень своїх попередників за умов перемоги глобалізації та утвердження сучасного глобального суспільства. Творчий розвиток вчення попередників Бенедикт XVI вважає правомірним тому, що папа Павло VI передбачив сучасну глобальну єдність людства і вказав на позитивні можливості, закладені в такій єдності. “Павло VI ясно усвідомив, що соціальне питання вийшло на світовий рівень і побачив взаємозв’язок між прагненням людства до єдності і християнським ідеалом однієї сім’ї народів, солідарної у спільному братерстві” (CV 13). Причина всіх соціальних бід сучасності та кризових явищ одна: “відсутність братерства між людьми і між народами” (Павло VI. *Populorum progressio*, 66). На думку Бенедикта XVI, братерство необхідне для виживання людства, а джерелом для цього братерства може бути тільки любов. Народжене любов’ю, братерство може і повинно стати підставою для відносин спілкування, прообразом яких є відносини Іпостасей Трійці. “Суспільство, все більш глобалізоване, наближає нас один до одного, але не перетворює на братів. Розум сам по собі здатний досягнути рівності людей і організувати громадянське співіснування, але не може заснувати братерство. Джерело братерства — трансцендентне покликання Бога Отця, який полюбив нас першим і через Сина показав нам, що таке братерська любов” (CV 19).

Загальні онтологічні підвалини соціального вчення Бенедикта XVI пов’язані із розумінням життя як спілкування. Життя надприродне є спілкуванням людини з Богом і спілкуванням Бога з людьми. Життя природне є спілкуванням соціальним. Відносини любові — це досконалість як надприродних, так і природних відносин. Всі люди покликані існувати в спілкуванні, а відтак покликані

до досконалості в любові. Обмеження спілкування окремим суспільством знищує сам сенс спілкування. Спілкування можливе за наявності Іншого або інших.

Замикання у своєму Я буває двох видів. Можна замкнутися в індивідуальному Я, а можна замкнутися і в колективному Я. Замикання регіональних цивілізацій і культур є відмовою від спілкування з іншими, викликаною бажанням бачити тільки подібних собі. Таке відчуження від інших знищує можливість любові взагалі. Адже в рамках колективного Я завжди будуть знаходитися дисиденти, які чимось відрізняються від ідеалу більшості або вірніше — будуть не відповідати уявленням влади. І ці дисиденти будуть гнані. Але серед тих, що залишилися, будуть знову-таки особистості чи групи, які чимось відрізняються від більшості. Викидання “інших” не може закінчитися ніколи.

Розірвати ці порочні відносини може тільки визнання права іншого бути іншим. І визнання необхідності встановлювати відносини з ним саме як з іншим. І ці відносини за умови любові можуть стати братніми. Вони не обов’язково стануть такими. Але принаймні з’явиться можливість того, що вони будуть братськими. А така можливість — це і є шлях надії.

Відкритість до іншого протилежна закритості. Відкритість до іншого виникає з християнської любові і є умовою можливості здійснення любові. Суспільство любові сьогодні є можливим тільки в глобальних масштабах. Замикання в окремі цивілізації або культури є помилковим шляхом з двох причин. По-перше, глобальна єдність все одно стає реальністю, тільки народи, які сьогодні замикаються в собі, ввійдуть в глобальне суспільство на гірших умовах. “Є релігійні та культурні системи, які не приймають повною мірою засади любові та правди, і таким чином гальмують справжній людський розвиток або навіть перешкоджають йому” (CV 55). По-друге, утопічне замикання в будь-яких рамках суперечить ідеалу універсальної християнської любові. “Сліпо пропитивитися глобалізацією — значить вчиняти помилково та упереджено, нехтуючи процесом, в якому є і позитивні аспекти, упускати різноманітні можливості для розвитку, які він надає” (CV 42).

Глобалізація є позитивним процесом не тільки тим, що дарує технічні можливості різним народам. Вона має те позитивне значення, що ставить усе людство перед необхідністю єдиного мо-

рального вибору. Глобалізація робить людей ближче і створює можливості для реалізації суспільства любові. Бенедикт XVI дивиться на глобалізацію з надією, думаючи, що людство, як єдине ціле, вибере шлях побудови суспільства справедливості і любові, тому що це — шлях життя. Проте є ще й шлях смерті. Він різноманітний — це і використання глобальної єдності з метою наживи, і розколи людства на “своїх” і “чужих” за культурними і соціальними критеріями. А шлях життя один — це любов до іншого така ж, як любов до себе. Бенедикт XVI називає “життя” розвитком (CV 42), але за його словами чується старий біблійний заклик: “Є шлях життя й шлях смерті. Вибери шлях життя”. І шлях життя є шляхом спілкування любові, шляхом відкритості та справедливості.

Ті вимоги, які соціальне вчення пап Павла VI та Івана Павла II висувало щодо окремих спільнот, Бенедикт XVI застосовує щодо глобального суспільства. Для виходу з сучасних криз у Католицької Церкви немає потреби винаходити абсолютно нове соціальне вчення — теорію про глобалізоване суспільство. Він твердить, що у Церкви вже були готові відповіді ще до того, як в житті виникли проблеми останніх років. “Процеси, характерні для глобалізації, сьогодні вимагають саме того, що завжди стверджувала Церква в соціальному вченні, виходячи зі свого уявлення про людину і суспільство” (CV 39). Оскільки про життя говориться як про “розвиток”, що тяжіє до досконалості, то вимоги до соціального життя в текстах папських документів висуваються як вимоги до “розвитку”. “З економічної точки зору, розвиток — це активна і рівноправна участь народів у міжнародному економічному прогресі; із соціальної точки зору — їх еволюційний рух до освіченого і солідарного суспільства; з політичної точки зору — зміцнення демократичних урядів, здатних гарантувати свободу і мир” (CV 21). Це риси того суспільства правової і соціальної справедливості, яке може служити підставою для глобального суспільства братерської любові. Знищення цього суспільства можливе не тільки через періодичні кризи, але й через виклик релятивізму. Релятивізм, як вчення про відсутність єдиної істини, більш небезпечний, ніж можлива в процесі глобалізації культурна уніфікація. Твердження про те, що всі культури однаково цінні і що кожна з них має право на самостійний розвиток в самозамкнутості — “поступка релятивізму, який не сприяє справжньому міжкультурному діалогу” (CV

26). І замикання культур на основі твердження про їх самоцінність, і культурна гра в “міксування” культур — безвідповідальні, бо “в результаті культури вже не знаходять свого мірила в [людській] природі, що виходить за їх межі, і зрештою зводять людину до культурного феномену” (CV 26). Християнське вчення про людську природу, єдину для всіх людей, протистоїть усім розмовам про особливі національні, цивілізаційні або культурні “світи”. Світ людського буття — єдиний. І ця єдність стає все більш очевидною. Ігри як у штучну замкнутість (при всіх спробах оголосити її природною або надприродною), так і в змішування культур — безвідповідальні.

Існування загальної культури можливо і необхідне вже тому, що всі люди — розумні і вільні істоти, однакові за своєю природою (сутністю). Але вчення про єдність людства засвідчене і християнським одкровенням, згідно з яким всі люди покликані до спасіння. Не окремі народи і цивілізації, але все людство стало метою Євангельської проповіді. І християнство не знищувало локальних культур, але підтримувало їх розвиток, оживляло все справжнє в цих культурах. Християнство служило силою, що звільняє людину від рабства окремим культурам або культурним іграм. Сьогодні багато геополітиків хотіли б зробити людину рабом придуманих ними локальних культурних ідентичностей, “звільнивши” від обов’язків виконувати універсальні моральні і релігійні закони (CV 26).

Бенедикт XVI пропонує критерій для оцінки того, яке суспільство є суспільством справедливості і любові. Це спільнота, що прийняла всіх зачатих немовлят (CV 28). Адже ці немовлята всі мають право на життя, бо є особистостями з моменту зачаття. Сучасні люди звикли тільки до раціональної форми свідомості. Але ця раціональна форма — не єдина. Свідомість і особисте буття властиві ембріону: він має право на життя. А відтак зберегти його життя — справедливо. Але є місце в цій моральній ситуації і для любові. На думку Бенедикта XVI, суспільство, що проявляє солідарність щодо ще ненародженої дитини — це і є суспільство любові. Зрозуміло, що всі наявні сьогодні суспільства далекі від виконання цього критерію. Але далекі по-різному. Саме тому кожна країна, кожна нація, кожен “культурний світ” покликаний осмислити власне місце відносно ідеалу. Спільнота, що не виявляє солідарності відносно кожної звичайної людини, щодо кожної ди-

тини, і більш того — до кожної ненародженої дитини, — повинна не вчити всіх жити, а навчитися самій бути людиною.

Критерій, запропонований Бенедиктом XVI, показує, що “всі згрішили”, а відтак не можуть претендувати на особливий статус. Лише людська природа як така і її Творець можуть вчити людство тому, як жити. А Вселенська Церква може бути вчителькою людства лише тому, що має універсальний і надприродний авторитет.

Реалізація можливих досконалостей людини і торжество відносин любові — це покликання до досконалого, а не до звичайного життя. Але сьогодні людству для виживання необхідно не тільки наважитися жити згідно з природним законом. Нові виклики ставлять перед людством такі проблеми, що воно або загине, або спрямується до формування єдиної “цивілізації любові”. Проте в рамках цього досконалого суспільства спілкування любові не може забезпечуватися тільки лише силою самої любові. Для виникнення спілкування любові недостатньо наявності особистостей, культур, народів, готових вступити в спілкування. Необхідно спиратися на дотримання природного закону. “Універсальний моральний закон служить міцною основою для будь-якого культурного, релігійного і політичного діалогу і дозволяє багатоманітному плюралізму різних культур не відступати від спільного пошуку правди, добра і Бога. Таким чином, дотримання цього закону, вписаного в серця, служить передумовою будь-якого конструктивного соціального співробітництва” (CV 59).

Глобалізація вимагає нової відповідальної політики, заснованої на етичних принципах. Бенедикт XVI пропонує від дискусій про права перейти до дискусії про відповідальність. Сьогодні глобалізація явила єдність людства як факт соціальний, економічний, політичний. Виходячи з єдності людства необхідно визнавати існування спільної відповідальності всіх народів за сучасне становище і за майбутнє. Загальна відповідальність вимагає загальної влади. “Звичайно, при глобалізації потрібна влада, оскільки є мета, до якої ми прагнемо, — глобальне загальне благо” (CV 57).

Ця влада не може бути тиранією. Заперечуючи тиранію в рамках окремих спільнот, соціальне вчення Церкви тим більше заперечує тиранію в глобальному масштабі. Будь-яка влада повинна бути владою демократичною, тобто обраною більшістю. А здійснюватися ця влада повинна так само, як вона реалізується в правовій

державі — тобто державі, в якій захищені права особистості і меншин. Світовий правовий порядок повинен розвинутися з сьогодишньої ООН і міжнародного права.

Вчення Другого Ватиканського Собору про необхідність демократичного і правового порядку застосовується Бенедиктом XVI до проблеми глобальної влади. Вона повинна бути обраною, а не нав'язаною. Ця влада повинна здійснюватися при забезпеченні прав особистостей і народів (CV 67). Але глобальна влада повинна забезпечувати не тільки безпеку і правову справедливість. Людство потребує єдиних зусиль, спрямованих на здійснення соціальної справедливості. Глобальна влада необхідна, бо окремі особистості і народи вже не справляються з викликами сучасності (CV 57). Таким чином, Бенедикт XVI фактично стверджує, що суспільство нових соціальних відносин можливе “технологічно”.

Скрита посилка енцикліки в тому, що людству необхідно нове духовне народження. Це народження може відбутися в результаті покаяння, переосмислення сьогодишнього життя, прагнення від того, що є, до того, що повинно бути. “Людська істота розвивається, коли зростає в душі, коли її душа пізнає саму себе і істини, посяяні в ній Богом” (CV 76). Найбільша істина, яка відкривається при такому пізнанні — це факт дарованості людського життя.

Загальна теологічна основа соціального вчення про любов у Бенедикта XVI така. Ми не створили самі себе. Нам дарували життя, і не тільки батьки, але й Бог, що створив все. Розуміння дарування життя може стати для кожного очевидним, коли він любить. Намагаючись пізнати любов, ми можемо зрозуміти її як диво. Ми любимо, але ми не продукуємо любові. Любов застає нас, охоплює нас. Любов дарується нам (CV 79). Розуміння того, що любов дарується, дозволяє зрозуміти, що життя, розвиток, пізнання — все це дари. Навіть творене нами добро — це дар. Як і свідомість необхідності справедливості, як і вибір шляху любові.

Таким же чином і суспільство любові можливе, оскільки люди до нього прагнуть. Воно потрібне, бо тільки воно сьогодні є тим шляхом життя, який дозволить людству уникнути загибелі. Але воно може прийти не тільки тому, що люди будуть до нього прагнути. Воно може прийти і тому, що воно можливе як дар від Бога. І цей дар буде дарований, тільки якщо людина забажає його. Отже, потрібно бажати нового рятівного існування в любові, і потрібно

прагнути до такого спілкування любові. Але буде воно залежати не тільки від нас, але і від Бога, який є Любов, а тому став Творчим витокком для людини і відкрив ідеал суспільства любові як ідеал для людства.

Людина традиційно розглядається як істота розумна і вільна. У цьому вбачають богообразні риси її сутності. Бенедикт XVI пропонує замислитися над тим, що Бог є не тільки Розум і Воля, а й є Любов. А раз так, то людина є образ Любові. Бути людиною — це бути істотою агапічною, люблячою. А бути люблячим можливо тільки в співтоваристві любові. Починаючи від сім’ї та церковної громади ця спільнота любові повинна вирости до всього людства. Відносини християнської любові, де б вони сьогодні не перебували, є тією закваскою, яка може перетворити все людство.

В цьому контексті варто згадати соціальне вчення митрополита Андрея Шептицького, який вважав, що людство може розвиватися як спільноти любові, але при цьому взірцевою громадою вважав родину, а не розпливчаті “відносини спілкування”. Відповідно, на думку Шептицького, потрібно починати не із глобального суспільства, а знизу – укріпити християнську родину. Другим кроком є створення подібних до родинних зв’язків спілкування на рівні місцевих громад, професійних об’єднань, корпорацій. Третім кроком має бути творення своєрідної родини – еліти нації, еліти християнського народу. Звичайно, що вчення Андрея Шептицького дозволяє внести до теології Бенедикта суттєву реалістичну поправку, оскільки містить план розбудови національного громадянського суспільства, яке до того ж ґрунтується на дійсно існуючій реальності — родині, а не на віртуальних багата в чому “відносинах любові”.

Саме по собі вчення Бенедикта XVI про суспільство любові є спробою дати відповідь на виклик глобалізації та сучасні кризи, із якими стикається людство. Очевидна потреба в моральних цінностях однак не означає потреби саме у суспільстві любові. Багато в чому соціальне вчення Бенедикта XVI є християнською утопією, відходом від більш реалістичного томізму до спекулятивного неоавгустіанства. Виходячи із цього, можна спрогнозувати кризу соціального вчення католицизму, яка потребуватиме нових творчих пошуків від папського уряду.